

**OVER DE RECEPTIE VAN DE SOCIOLOGISCHE
CANON**

Nieuwe en oude Engelse vertalingen van Webers

"protestantse ethiek" (Review Essay)

Stefan Adriaenssens

1. INLEIDING

Max Weber stierf meer dan tachtig jaar geleden, en zijn meest gerenommeerde werk, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (verder PE), is bijna een eeuw oud. Onder sociologen bestaat brede consensus dat Webers oeuvre deel uitmaakt van de sociaal-wetenschappelijke canon die tot de dag van vandaag sociologisch onderzoek inspireert, richting geeft en onderbouwt.

De receptie van een werk als de PE is een stukje geschiedenis van de sociologie op zich. In 1930 verscheen een eerste vertaling van de hand van Talcott Parsons. Deze vertaling had gedurende bijna zeventig jaar een quasi-monopolie door de dominantie van het Engels als academische taal, en omdat de PE lang niet overal vertaald werd - zo bestaat er geen Nederlandse vertaling. Recent kwam verandering in dat quasi-monopolie, door de editie van twee nieuwe Engelse vertalingen. Dat de PE voornamelijk in een vertaalde versie gelezen wordt, hóeft natuurlijk geen probleem te zijn op voorwaarde dat die van een goede kwaliteit is. Mocht evenwel blijken dat de vertaling ernstige tekortkomingen heeft, dan zou dat problemen scheppen voor de sociologische praktijk, in het bijzonder voor de exegeese en voor de theorievorming. Er zijn heel wat indicaties dat dit het geval is bij Parsons' vertaling.

In wat volgt toetsen we of en op welke wijze de Engelstalige receptie van de PE beïnvloed is door dit zeventigjarige monopolie. Tegelijkertijd vergelijken we de

kwaliteit van de oude en nieuwe vertalingen. Vooraleer we dat doen, motiveren we het belang van de PE en zijn vertalingen voor de sociologie.

1.1. De canon als feniks

Het *Feniksfenomeen*, zo noemde Robert Merton het vermogen van klassieke theorieën om altijd opnieuw sociologisch onderzoek te inspireren (1984). Schijnbaar heeft het feit dat ze keer op keer het voorwerp zijn geweest van pogingen tot falsificatie, nauwelijks vat op hun inspirerend vermogen. Merton refereert bij wijze van voorbeeld aan Durkheims zelfmoordtheorie en Webers relatie tussen ascetisch protestantisme en de kapitalistische mentaliteit. Vandaag zijn de grondleggers van de sociologie inderdaad, meer nog dan inzet van wetenschappelijk debat, de inspiratiebron voor theorievorming en empirische toetsing. Binnen die sociologische canon spant het oeuvre van Max Weber ongetwijfeld de kroon. En als binnen dat gehele oeuvre één werk het meest besproken, verdedigd én gecontesteerd is, dan is dat zeker *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*.

Vooraf geven we kort enige toelichting over de ontstaansgeschiedenis. Er bestaan twee versies van de PE. Oorspronkelijk publiceerde Weber het werk in de vorm van twee tijdschriftartikelen in 'zijn' *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. Deze eerste versie verscheen in 1904 en 1905 (heruitgegeven in Weber 2000). De tweede versie zou kort na Webers dood verschijnen in het eerste deel van de *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (1988 [1920]-a) (1). Tussen beide uitgaven liggen vijftien jaar waarin Weber evolueerde van 'historisch econoom' naar 'socioloog', en waarin een heftig debat gevoerd werd over de PE. Overigens was een bitsig debat een genre dat de querulant die Weber was, wel lag. Aan dit debat wordt meestal gerefereerd als de 'Kritiken und Antikritiken', waarbij 'Kritiken' staat voor kritische besprekingen van de PE, en 'Antikritiken' voor Webers antwoorden op deze kritieken. Dit alles had een impact op de tweede versie, al moet gezegd dat de versie van 1920 qua basistekst in weinig verschilt van de versie van 1904-5. De wijzigingen zitten hem vooral in het notenapparaat, dat in 1904-5 erg bescheiden oogt in vergelijking met de definitieve tekst. Weber heeft immers een groot deel van de argumenten uit het debat verwerkt in de voetnoten.

Binnen de economie is de studie van de canon een specialisme voor historici van de discipline. Niet zo binnen de sociologie. Het lijkt er sterk op dat de sociologie bezeten is van haar eigen geschiedenis; deze maakt quasi integraal deel uit van de hedendaagse theorievorming. Voortdurend fungeert het werk van 19de-eeuwse auteurs als Marx, Weber, Tocqueville en Durkheim als grondslag van hedendaags sociologisch onderzoek, even vaak als schaamlap om de theoretische armoede te verhullen. Vooral dat laatste toont dat de canon nog steeds van het grootste belang is om de sociologie als wetenschap een plaats en een identiteit te verlenen (of dát een goede zaak is, is een andere vraag). Een schaduw van dat belang is terug te vinden in het theoretische deel van de academische sociologieopleiding: die bestaat voor een belangrijk deel uit het bespreken van de genoemde auteurs, met variaties op het thema

'de sociologische canon'. Coleman noemde deze wijze van sociologiebeoefening smalend "chanting old mantras and invoking nineteenth-century theorists" (1990, xv).

Het droeve lot van de sociologische canon is dit: vaak besproken, zelden gelezen - al mag als excuus gelden dat dit evenzeer opgaat voor de canon van andere sociale wetenschappen. De meeste interpretaties zijn gebaseerd op secundaire bronnen, tertiaire bronnen, quartaire bronnen. Als de klassiekers dan al gelezen worden, is dat vaak middels vertalingen. Meer dan bij secundaire bronnen, mag van een vertaling verwacht worden dat ze zo veel als mogelijk lijkt op het origineel. Dat er met andere woorden tijdens het vertaalwerk systematisch naar gestreefd wordt een versie te schrijven die de betekenis, de sfeer, de draagwijdte, de allusies, de debatten en de intenties van de auteur weergeven (2).

1.2. De receptie van Weber: Parsons' vertaling

Tot nog toe gaat dat zeker niet op voor de PE. Het werk is weliswaar een prominente basis voor sociologisch onderwijs en onderzoek, vaak is het ook slecht geïnterpreteerd. Efficiënter dan een moeizame kritiek van de onoverzienbare secundaire literatuur (3), is het werk zelf te lezen. Hoe correct deze aanbeveling ook mag zijn, bij ons te lande wordt Webers PE niet bepaald intensief gelezen. Daarvoor zijn meerdere redenen: de relatieve complexiteit van de argumenten, de datering van het debat waarbinnen het werk zich situeert, Webers hermetische stijl, de schade aan het leesplezier door een haast eindeloos notenapparaat (het notenapparaat maakt 51% uit van alle woorden in het boek!), de geringe beheersing van het Duits,... Dat laatste probleem is te vermijden door het werk in vertaling te lezen.

Problematisch is dat tot nog toe geen Nederlandse vertaling van de PE voorhanden is, op één relatief korte passus uit het tweede hoofdstuk na (1995). Er verscheen ook een soort van synthese (1990), maar dat is geenszins een vertaling. Overigens is er uit Webers oeuvre in het geheel niet erg veel vertaald: de lezingen *Wetenschap als beroep* (1970) en *Politiek als beroep* (1999) en drie vertalingen met selecties uit zijn methodologische bijdragen (1975), uit zijn staats- en bureaucratietheorie (1972), en tot slot uit zijn stratificatietheorie (1987). Bij ontstentenis van een Nederlandse vertaling blijft de Engelse versie van de PE de belangrijkste bron voor vele Nederlandstalige sociologen. Tot voor kort bestond er één vertaling in het Engels: die van Talcott Parsons uit 1930 (4). Deze werd ontelbare keren heruitgegeven, tot de dag van vandaag, en heeft een navenante invloed.

Vooraf past een opmerking over de Engelse vertaling van de PE; die heeft iets van een tekstueel pingpongspel. Weber, die overigens erg anglofiel was, baseert zich voor de PE grotendeels op Angelsaksische bronnen. In het hoofdstuk over de kapitalistische 'geest' (GARS, 30-62), is Benjamin Franklin de bron bij uitstek voor een ideaaltypische beschrijving van de kapitalistische 'geest'. En in het tweede deel (vanaf pagina 47) baseert Weber zich in belangrijke mate op het Engelse puritanisme in zijn beschrijving van die tak van het ascetische protestantisme. Volgens Parsons was Webers aandacht voor 17de-eeuwse Engelse puriteinen de reden waarom de

vertaling van de PE 'bijzonder gemakkelijk' was (Parsons 1979, 35). Het wordt extra gecompliceerd als Weber zelf al het verwijt krijgt een aantal cruciale Engelstalige begrippen, en in het bijzonder het concept 'calling', verkeerd te interpreteren (Hanyu 1993).

Op de Parsons-vertaling is heel wat af te dingen (5). Vooreerst is de vertaling erg slordig, zit ze vol vertaalfouten, weglatingen en spelfouten. Bovendien bestaan er ook een aantal systematische fouten, die een correcte interpretatie van Webers theoretisch en methodologisch kader in de weg staan. Deze problemen bespreken we verder in deze bijdrage. Maar er is meer aan de hand met de Parsons-vertaling van de PE: een aantal structurele keuzes is erg ongelukkig.

Zo negeert Parsons door de band het gebruik van aanhalingstekens en cursief doorheen de PE. Het klopt dat deze de tekst verzwaren, al was het maar omdat Weber beiden gebruikt op een wijze en met een frequentie die niet passen bij een hedendaagse standaard van een sociaal-wetenschappelijke tekst.

Met zijn gebruik van cursief wijst Weber op belangrijke begrippen of argumenten in zijn tekst. Bijvoorbeeld: in een belangrijke passage over het effect van vereenzaming van de calvinistische leer op de gelovigen, cursiveert hij "Vereinsamung des einzelnen Individuums" (93), terwijl Parsons dit nalaat (60). Hetzelfde bij de passus waar Weber wijst op een belangrijk effect van het puriteins protestantisme: "Kapitalbildung durch asketischen Sparzwang" is gecursiveerd in het origineel, niet in Parsons' vertaling (GARS, 192; Parsons, 116).

Met de aanhalingstekens drukt Weber een kritische afstand uit jegens begrippen die veelvuldig en naar zijn aanvoelen (te) kritiekloos gebruikt worden, terwijl ze analytisch of anderszins niet onomstreden zijn. Zo is er een citaat, in een van de laatste zinnen van de PE, waar Weber zegt dat hij met dit werk zeker niet een eenzijdig "materialistische" historische analyse wilde vervangen door een even eenzijdige idealistische verklaring (205). Waar "materialistisch" in het origineel veelbetekenend tussen aanhalingstekens staat, laat Parsons dit na (125).

Verder is het betreuenswaardig dat Parsons de *Vorbemerkung* op Webers *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* ook als inleiding op het boek heeft gepubliceerd. De opname van deze tekst is erg nuttig, maar door de ordening wordt de indruk gewekt dat het hier zou gaan om een inleiding op de PE, terwijl het opzet van de hele GARS veel omvattender is. Het verklaart de vele misverstanden in commentaren die Weber ervan beschuldigen zeer omvattende assumpties te maken in de PE, die hij eigenlijk helemaal niet beoogt (6).

Op de vertaling van Parsons is in de zeventig jaren die ondertussen zijn verlopen een hele secundaire literatuur en debat gevolgd, met eigen kenmerken en aspecten, met een zekere autonomie ten opzichte van het bredere debat over de PE (voor een overzicht, zie Ghosh 1994). Dit debat heeft een aantal nieuwe invalshoeken opgeleverd over de productie van sociologische concepten en de relatie tussen sociale theorieën en hun geschiedenis. Het meest in het oog springende is ongetwijfeld de passus over de 'ijzeren kooi', een klassiek citaat uit de PE, maar in feite gebaseerd op een weinig correcte vertaling van Parsons. Verder in dit artikel behandelen we enkele

in het oog springende kenmerken en fouten uit de vertaling, om ze vervolgens één voor één te vergelijken met de nieuwe vertalingen.

1.3. Twee nieuwe vertalingen

Een nieuwe Engelse vertaling van de PE mag inderdaad belangwekkend heten voor iedereen die enige interesse heeft in de geschiedenis van de sociologie. Nu wil het toeval dat er zo goed als simultaan twee nieuwe Engelse vertalingen van de PE verschenen: één van de hand van Stephen Kalberg (7) en één van de hand van Peter Baehr en Gordon C. Wells (8). Deze laatste is een vertaling van de versie van 1904-1905. Twee nieuwe vertalingen binnen enkele maanden zijn méér dan belangwekkend. Afgezien van de merkwaardig ongelijke spreiding doorheen de tijd, is het een mooie basis voor een vergelijking met de vertaling die tot nog toe een monopolie had.

De nieuwe vertalingen zijn op zowat alle fronten een vooruitgang. Op het achterflap van Kalbergs vertaling wordt nogal bescheiden aangevoerd dat iedere tijd behoefte heeft aan zijn vertaling (op zich betwistbaar). In een apart gepubliceerd artikel over de vertaling van de PE, is zijn kritiek op Parsons directer (2001). Baehr en Wells erkennen expliciet de verdiensten van de Parsons-vertaling: "Any attempt to translate Weber's *Protestant Ethic* must acknowledge a debt to Talcott Parsons, whose pioneering work first made the text available to an English-speaking readership" (Baehr & Wells, lxix). Hoewel de vertalers hun nieuwe vertaling dus in de eerste plaats legitimeren omdat oude vertalingen gedateerd raken, is dat geen voldoende grond voor een nieuwe vertaling. Ze moeten hun meerwaarde aantonen door exacter te zijn, nauwer aan te leunen bij het origineel, kortom superieur te zijn. Vertalen impliceert het maken van een aantal moeilijke keuzes. Dat geldt des te meer voor een tekst als de PE, die qua leesbaarheid en structuur niet bepaald laagdrempelig mag heten. Het cliché dat interessante sociaal-wetenschappelijke teksten wel moeilijk móeten zijn, dient voornamelijk de drempels van de sociologische theorievorming, die zo nog wat hoger worden dan substantieel noodzakelijk. Het nadeel is tegelijk de functie: de moeilijkheidsgraad verhult denkfouten en zwaktes, maar houdt tegelijk een legertje exegeten aan het werk. Dat gezegd zijnde, is het omgekeerde natuurlijk evenmin waar: niet elke moeilijke tekst is zo geconstrueerd omdat de auteur zijn leegheid wilde verbergen achter een conceptueel en grammaticaal oerwoud. Complexiteit en hermetisme van een tekst zijn in de eerste plaats een functie van de eisen die de omgeving van de auteur stelt aan de wetenschappelijke productie, van de structuur van het intellectuele of academische veld.

Dát de vertalingen over het algemeen een vooruitgang zijn, hoeft niet te verbazen. Stephen Kalberg is een eminent kenner van Webers oeuvre, en maakte zelf studies over Weber, die ondertussen als referenties gelden (bijvoorbeeld Kalberg 1979; Kalberg 1980; Kalberg 1990). Ook Peter Baehr en Gordon Wells, weliswaar namen met minder renomme dan Kalberg, hebben grondig werk geleverd. De vertaling van de versie van 1904-5 lijkt me, gezien het dubbele aanbod, een gelukkiger keuze dan twee volstrekt identieke vertalingen. Waarin verschillen de nieuwe vertalingen

inhoudelijk van mekaar en van Parsons' vertaling? We behandelen achtereenvolgens de tekorten die we bij Parsons' vertaling aanstipten, de inleidingen en de opgenomen 'extra's'.

Beide nieuwe vertalingen vermijden de ongelukkige keuzes die we hierboven noemden. Zo respecteren zowel Kalberg als Baehr en Wells de aanhalingstekens en cursieve druk consciëntieus. De nieuwe vertalingen nemen ook een voorsprong in de keuze om moeilijk vertaalbare woorden, begrippen waarvoor geen exact equivalent bestaat in het Engels, weer te geven tussen haakjes in de tekst. Het vermindert misschien de leesbaarheid wat, maar wie noties van Duits heeft, krijgt tenminste een idee over hetgeen de vertalers proberen te vatten. Beide nieuwe uitgaven nemen ook de *Vorbemerkung* uit de *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* op áchter de tekst van de PE (Baehr & Wells, 356-372; Kalberg, 149-164). Overigens wijzen ze uitdrukkelijker en uitgebreider dan Parsons op de ontstaansgeschiedenis van de PE, en de relatie met de rest van Webers oeuvre.

De inleidingen zijn ook van een heel andere orde. Beiden gaan uitgebreid in op hun vertaling met 72 (Kalberg) respectievelijk 62 bladzijden (Baehr & Wells), en verduidelijken ook in de tekst een en ander door eindnoten toe te voegen. Baehr en Wells leiden elk onderdeel ook nog eens apart in. De kwaliteit van beide inleidingen is uitstekend, maar de invalshoek verschilt wel. Baehr en Wells schreven een vlot leesbaar essay over de ontstaansgeschiedenis, de academische context en het latere debat. Kalberg maakt de meer schoolse maar ook meer grondige inleiding. Daardoor boet zijn stuk misschien wat in aan vlotheid, maar het is des te meer een uitstekende introductie voor wie niet vertrouwd is met de PE en Webers oeuvre. Deze kwaliteit wordt nog versterkt doordat hij een uitgebreide woordenlijst met belangrijke begrippen uit de PE opneemt, die de overzichtelijkheid en het nut voor de lectuur nog groter maken. Wie Kalbergs inleiding leest, is echt gewapend om aan de PE te beginnen.

De nieuwe vertalingen zijn tot slot ook meer uitgebreid. Beide nieuwe edities nemen een aantal 'extra's' op. Zoals gezegd voegen beiden een versie toe van de *Vorbemerkung*, net zoals de Parsons-vertaling. De nieuwe vertalingen nemen ook een (verschillende) versie op van het essay over sekten en kerken in Noord-Amerika. Kalberg neemt de 'definitieve' versie op, *Die protestantischen Sekten und der Geist des Kapitalismus* (Weber 1988 [1920]-b), en herwerkt een bestaande vertaling. Baehr en Wells kiezen overeenkomstig hun vertaling van de oudste versie van de PE, voor een oudere versie van het essay over kerken en sekten, dat in 1906 in de krant *Christliche Welt* verscheen (Weber 1906).

Baehr en Wells trachten, me dunkt met het nodige succes, de informatie die gemist wordt door de kortere versie van 1904-5 te vertalen, te compenseren door de 'Antikritiken' ook te vertalen. Deze teksten, die helemaal niet vaak gelezen worden, zijn nochtans erg leesbaar, mede dankzij hun mix van ernstige argumenten met regelrechte scheldpartijen. Het minste dat je kan zeggen, is dat Weber weliswaar adequaat maar niettemin niet erg sportief reageerde op zijn critici. In de inleiding typeren de vertalers Webers 'stijl' als volgt: "(...) the Weber evoked in textbooks of social science has experienced a remarkable metamorphosis. Gone is the apostle of

restraint, sobriety and value freedom. In his place glowers an entirely different being: a pugnacious literary street fighter who seems to have flourished in an epoch before the social contract was signed. Weber's polemical replies - nasty, brutish, though none too short - take no hostages" (Baehr & Wells, xxiii). Gelukkig zijn de antikritieken méér dan een scheldpartij. De critici dwingen Weber immers tot een geargumenteed wederwoord. Tegelijk verduidelijkt dat een aantal elementen uit zijn these. Uit het citaat hierboven mag blijken dat Baehr en Wells niet al te veel geplaagd worden door beate bewondering voor Weber. Dat kan niet gezegd worden van Kalberg, die hier en daar iets té respectvol omgaat met Webers PE. Zo maakt Weber in de enige tabel uit de PE (GARS, 21n) (9), twee fouten: in één cel wordt een verkeerd percentage afgedrukt, en er wordt gepercenteerd in de richting van de afhankelijke variabele schoolkeuze in plaats van in de richting van de onafhankelijke variabele denominatie. Kalberg corrigeert de eerste fout, zonder dit te melden aan de lezer (Kalberg, 166).

2. BETROUWBAARHEID: VERTAALFOUTEN

Parsons' vertaling is in de eerste plaats, en niet de minste, problematisch omdat ze erg slordig is. Tal van spelling- en drukfouten, vergeten woorden of zinsneden, ontsieren het geheel. Alleen al deze vrij frequente aanwezigheid van dit soort niet-systematische fouten maakt Parsons' vertaling een onbetrouwbare bron voor de PE.

Enkele voorbeelden. Een drukfout is ongetwijfeld Parsons' "deplacere vix potest" (Parsons, 120) in plaats van "Deo placere vix potest" (GARS, 198). Een illustratie van de slordigheid waarmee de vertaling ook vandaag nog wordt uitgegeven, is de voetnoot, met verwijzingen naar werken in het Engels, Duits, Nederlands en Frans. Parsons slaagt erin drie fouten te maken in deze ene voetnoot (GARS, 88-89; Parsons, 174-175) (10). Een voorbeeld van een vergeten zinsdeel: 'dann handelt es sich um historische Zurechnungsurteile' (GARS, 89), laat Parsons gewoon weg (Parsons, 56). Af en toe leidt deze slordigheid tot hilarische stukjes tekst: de vertaling van 'Ältestenamts' als 'Old Testament', levert volgende passus op: "the famous stand of attributing the Old Testament to Christ (...)" (11).

Zijn de nieuwe vertalingen beter? Parsons' vertaling heeft geenszins het monopolie op dit soort fouten en foutjes. Bij wijze van voorbeeld: Kalberg kopieert het Latijnse begrip *certitudo salutis* als *certitudē salutis* (GARS, 108; Kalberg, 68); 'Bailey' wordt 'Bayly' (GARS, 130; Kalberg, 81). En hij herhaalt de verkeerde vertaling van 'Ältestenamts' (Kalberg, 85) (12). Deze vergissingen in de nieuwe vertalingen zijn in kwantiteit evenwel niet te vergelijken met Parsons' fouten en omissies.

3. ZWISCHENBETRACHTUNG": DE IJZEREN KOOI

Een erg intrigerend verhaal dat zijn oorsprong vindt in Parsons' vertaling, is de creatie van de klassieke metafoor van de ijzeren kooi als product van de Westerse modernisering:

"In Baxter's view the care for external goods should only lie on the shoulders of the 'saint like a light cloak, which can be thrown aside at any moment'. But fate decreed that the cloak should become an iron cage." (Parsons, 203)

Dit is vermoedelijk de vaakst geciteerde passage uit Webers PE. Het rake beeld tekent de tegenstelling tussen de puriteinen, die zelf gekozen hadden voor hun gerationaliseerde levenswijze, en het droeve lot van de mens wiens lot wanhoop is, want het leven in een moderne gerationaliseerde wereld sluit eigen keuzes uit en legt ze van buitenaf op (13). Het succes van dit beeld heeft alles te maken met de metafoor die aan Weber wordt toegeschreven; moderne mensen zijn gevangen in een 'ijzeren kooi'. Maar hoe raak dit beeld voor sommigen ook mag zijn, het is niet Webers beeld, maar dat van de vertaler, Talcott Parsons. Over de genese van deze metafoor is vrij veel gepubliceerd (Kent 1983; Tiryakan 1981; Turner 1982).

Parsons' vertaling iron cage' refereert aan een passage uit *Pilgrim's Progress* van John Bunyan, een 17de-eeuws puriteins predikant (1628-1688). Die schreef, nadat hij een tweede keer gevangen was gezet vanwege zijn predikaties, het allegorische *Pilgrim's Progress* (1913) (14). Dit troostboek zou lange tijd zowat het meest gelezen boek zijn in Engeland, en zelfs tot ver daarbuiten (15). Zowel de populariteit als de inhoud maken dat het door velen gezien wordt als een ideaaltypische vertegenwoordiger van de puriteinse mentaliteit. Het boek verhaalt (in het eerste deel) de tocht van ene Christian naar de Heilige Stad. Op zijn tocht ontmoet hij allerlei figuren die staan voor verleiding of lering. Zo wordt hij rondgeleid in een huis met allerlei allegorische figuren. De 'Interpreter' leidt hem in een donkere kamer met een man in een ijzeren kooi, die daar opgesloten zit in zijn eigen wanhoop. Deze man in de ijzeren kooi verloor de genade, want hij "left off to watch and be sober" (Bunyan 1913, 38). Met andere woorden: de man die zich tijdens zijn leven afkeert van God, verliest God. Deze metafoor van de mens die opgesloten is in een symbolische gevangenis kent een lange traditie. De Statenvertaling vertaalde het laatste vers van Psalm 142 als volgt: "Voer mijn ziel uit de *gevangenis* om Uw Naam te loven; de rechtvaardigen zullen mij omringen" (Ps. 142, 8, eigen cursivering). Ook in de klassieke Engelse vertaling van de King James Bible luidt het: "Bring my soul out of *prison*, that I may praise thy name: the righteous shall compass me about; for thou shalt deal bountifully with me" (16) (eigen cursivering). In het citaat in Parsons' vertaling van de PE, wordt de ijzeren kooi meestal geïnterpreteerd als een metafoor die refereert aan de wanhoop en de reddeloosheid van 'de' moderne mens. 'De' moderniteit heeft 'de' mens dus opgesloten in een dwangbuis waaruit geen redding te verwachten valt.

Overigens was Parsons niet erg duidelijk als het erom ging te verduidelijken of hij bij de vertaling van deze passage *Pilgrim's Progress* voor ogen had. In een commentaar per brief in 1979 was hij er bijna zeker van: "I am pretty sure that I did look up Pilgrim's Progress at the time I was working on the translation and that this influenced my choice of the phrase iron cage in my own translation since it was used by Bunyan and not merely casually once but repeatedly" (Parsons 1979). Maar slechts enkele jaren voordien wist hij het in een andere brief (aan Benjamin Nelson) schijnbaar niet zo goed: "I cannot remember clearly just how and when I decided (...) to introduce the phrase 'iron cage'. (...) I think 'iron cage' was a case of rather free translation" (geciteerd in Baehr 2001, 157-158). Alleszins moet de vertaler, gezien de religieuze achtergrond van zijn familie, *Pilgrim's Progress* goed gekend hebben.

Het originele citaat is écht wel anders:

"Nur wie 'ein dünner Mantel, den man jederzeit abwerfen könnte', sollte nach Baxters Ansicht die Sorge um die äußeren Güter um die Schultern seiner Heiligen liegen. Aber aus dem Mantel ließ das Verhängnis ein stahlhartes Gehäuse werden" (GARS, 203)

In weerwil van Parsons' vertaling, bevat de Duitse grondtekst geen verwijzing naar Bunyan. Evenmin gaat het om ijzer, maar om staal. En tot slot spreekt Weber niet over een kooi, maar over een 'behuizing'. Nochtans kent het Duits een perfect equivalent voor ijzeren kooi ('eiserner Käfig'). In beide versies van de PE, gebruikt Weber 'stahlhartes Gehäuse', dat dus een heel andere teneur en reikwijdte heeft dan Parsons' 'iron cage'. Het mensbeeld van Webers metafoor is anders dan die van Bunyans eeuwigdurende wanhoop. Het 'stahlhartes Gehäuse' refereert eerder aan een gelukkige maar oppervlakkige mens, zoals ook blijkt uit de passus die erop volgt:

"Indem die Askese die Welt umzubauen und in der Welt sich auszuwirken unternahm, gewannen die äußeren Güter dieser Welt zunehmende und schließlich unentrinnbare Macht über den Menschen, wie niemals zuvor in der Geschichte." (GARS, 203-204)

Dat is een heel ander beeld dan de ietwat pathetische wanhoop die spreekt uit Parsons' vertaling.

De oorspronkelijke passus geeft, in tegenstelling tot Parsons' vertaling, geen blijk van een gevoel van reddeloosheid, wel van oppervlakkig 'dom, dik en tevreden', de mentaliteit van een bourgeois die zich de wanhoop van Bunyans man in de ijzeren kooi nauwelijks kan inbeelden. Weber alludeert ook in andere passages dat religie voor de mensen van zijn tijd, zeker voor de ondernemers, gereduceerd is tot een element van de levensstijl, dat er nu eenmaal bij hoort. Godsdienst in de staalharde behuizing is zoals Katadreuffe, de hoofdfiguur in *Karakter*, hem ziet. Nadat hij een opsomming heeft gegeven van hetgeen hij nog te leren heeft vooraleer hij de "ontzaglijke afstand van man tot heer, van volk tot elite" overbrugd zou hebben - belesenheid, wijnkennis, tafelmanieren, taalbeheersing - realiseert Katadreuffe zich dat hij één ding vergat: "de behoefte, niet om op de godsdienst te steunen, want dat was minderwaardig voor een man, maar toch om God in te lijven in zijn leven" (Bordewijk 1938, 248). Helemaal anders dus dan de puriteinen zoals α beschreven

worden in de PE, verteerd door onzekerheid over het eigen eschatologische lot. Dát is het verschil dat Weber duidelijk wil maken tussen de puriteinen en zijn eigen tijd. Weber bepleit dat de ontwikkeling van het volwaardige kapitalisme berust op een aantal mechanismen die de waarden van het puriteins ascetisme niet langer nodig hebben, zoals hij het enkele zinnen ná het *stahlhartes Gehäuse*-citaat expliciet formuleert: "Der siegreiche Kapitalismus jedenfalls bedarf, seit er auf mechanischer Grundlage ruht, dieser Stütze nicht mehr" (GARS, 204). Passages met eenzelfde draagwijdte komen doorheen de tekst voor: "Sie [die kapitalistische Wirtschaftsordnung, SA] hat es namentlich nicht mehr nötig, sich von der Billigung irgendwelcher religiöser Potenzen tragen zu lassen (...) Wer sich in seiner Lebensführung den Bedingungen kapitalistischen Erfolges nicht anpaßt, geht unter oder kommt nicht hoch." (GARS, 56); "Heute sitzt er [der Kapitalismus, SA] im Sattel und vermag ihre Arbeitswilligkeit ohne jenseitige Prämien zu erzwingen" (GARS, 201).

Hoe brengen de nieuwe vertalers het ervan af? Veel beter, zoals mag blijken uit hun vertalingen. Kalberg vertaalt het citaat als volgt:

"According to Baxter, the concern for material goods should lie upon the shoulders of his saints like 'a lightweight coat that should be thrown off at any time'. Yet fate allowed a steel-hard casing (*stahlhartes Gehäuse*) to be forged from this coat". (Kalberg, 123)

En bij Baehr en Wells luidt het:

"In Baxter's view, concern for outward possessions should sit lightly on the shoulders of his saints 'like a thin cloak which can be thrown off at any time'. But fate decreed that the cloak should become as hard as steel [*stahlhartes Gehäuse*]". (Baehr & Wells, 121)

Het weze duidelijk: wie de drie vertalingen naast mekaar legt en vergelijkt met de originele tekst, stelt vast dat de nieuwe vertalingen het origineel veel dichter benaderen.

4. VALIDITEIT: SYSTEMATISCHE FOUTEN

Parsons' poging om een grote continuïteit te zien tussen zijn eigen theoretische werk en de sociologische canon is niet eens onterecht. Parsons' vertaling heeft alleszins het effect dat verschillen tussen zijn eigen werk en de PE vrij systematisch verdwijnen in de Engelse versie. Dit is niet minder dan problematisch; deze inlijving heeft een effect vergelijkbaar met bronnenvervalsing.

Het ernstigste, meest gevolgrijke type van vertaalfouten is dus de systematische verdraaiing van Webers conceptueel kader. De vertaling is als het ware een in het structureel functionalisme gemarineerde PE, *Weber à la façon de Parsons* zo je wil. Het is een merkwaardige travestie; Parsons boetseerde - intentioneel of niet, dat is niet

echt duidelijk - Webers PE naar het beeld en de gelijkenis van zijn eigen paradigmatische overtuigingen, die op het moment van vertaling vorm beginnen te krijgen.

Een mooie illustratie is één van de laatste paragrafen van de PE, waar Weber verwijst naar Nietzsche's "letzten Menschen" (GARS, 204), wat hij onder meer duidelijk maakt door dit tussen aanhalingstekens te plaatsen. Parsons vertaalt dit, zonder aanhalingstekens, met "the last stage" (Parsons, 124), daarmee de suggestie wekkend dat Weber inderdaad een soort van wetmatige moderniserende ontwikkeling voor ogen had. Niets is minder waar. Weber verzette zich steeds tegen de neiging van zijn tijdgenoten om ontwikkelingswetten van de samenleving te zien. Zijn meest snerende opmerkingen tegen Lamprecht zijn hierop gericht (1988 [1922]-b). Hij ergerde zich aan tijdgenoten zoals Ostwald die pretendeerden een alles verklarend monistisch systeem gevonden te hebben dat de historische ontwikkeling in zijn geheel vatte (1988 [1922]-a). Het maakt Parsons' vertaling van een heel andere teneur dan het origineel.

Een ander evident voorbeeld is Parsons' vrij systematische verdraaiing van begrippen die refereren aan Webers methodologisch en wetenschapstheoretisch kader. Zo vertaalt hij 'Wahlverwandtschaften' (GARS, 83) met 'correlations' respectievelijk 'relationships' (Parsons, 49). Volgens Zijderveld heeft dat alles te maken met Parsons' theoretische kader, "daarmee Weber op illegitieme wijze functionalistisch interpreterend" (1973, 30).

Op zich is het enkel toe te juichen dat auteurs elementen uit andere sociale theorieën gebruiken, ook buiten de oorspronkelijke context. Er is evenmin iets mis met de receptie van bepaalde elementen van andermans werk met een gelijktijdige verwerping van andere elementen. Het zogenaamde analytische marxisme doet dat op magistrale wijze met het oeuvre van Marx (Elster 1994; Roemer 1986), Bourdieu doet iets vergelijkbaars met Webers typologie van religieuze spelers uit *Wirtschaft und Gesellschaft* (1971). Deze benadering kan erg productief zijn. Een voorwaarde is wel dat dit geëxpliciteerd wordt. Dat een vertaling zich niet leent voor de receptie van een auteur of werk in functie van de eigen probleemstelling, hoeft nauwelijks betoog.

Hieronder evalueren we de vertalingen op sociaal-economische en psychologische categorieën en concepten.

4.1. Stratificatie: de middenklasse?

Een belangrijke klip bij een Engelse vertaling is het geheel van begrippen dat verwijst naar Webers sociaal-economische terminologie, meer bepaald zijn benadering van sociale stratificatie. Weber was zich sterk bewust van de samenhang tussen sociaal-economische positie en de oriëntatie op de wereld, het wereldbeeld en de handelwijze. Daarbij refereren begrippen zowel naar een socio-economische categorie als naar groepen met een welbepaald wereldbeeld en een zekere levenswijze.

Een belangrijk concept hierbij is 'bürgerlich' (17). We vergelijken dit door Weber frequent gebruikte adjectief doorheen de drie vertalingen. Webers stratificatietheorie is complexer dan die van het zogenaamde 'vulgaire' marxisme, de benadering waarbij alle belangen afgewogen worden op het criterium van bezit van de productiemiddelen, en waarbij het moderne kapitalisme evolueert naar een duale maatschappij met slechts twee klassen die tegengestelde belangen hebben: bourgeoisie versus proletariaat. Het minste dat van Weber gezegd kan worden, is dat zijn onderscheid tussen bezitsklassen, verwervingsklassen en sociale klassen (1976, 177-179) uitgaat van meerdere criteria, dus niet enkel bezit van productiemiddelen, en zich niet beperkt tot twee of drie klassen. Wat dus niet werkt, is Weber vertalen alsof je hem in een ruw drielagen-model kan gieten met een hogere klasse, een middenklasse en een proletariaat. Zo heeft de term 'bürgerlich', net als het Nederlandse 'burgerlijk', een aantal betekenissen die weliswaar overlappen, maar niettemin verschillend zijn: civiel, niet-proletarisch, modern, urbaan, bourgeois, niet-aristocratisch,... Alleszins is het zeer de vraag of we dit begrip zomaar kunnen vertalen als 'middenklasse'; nochtans is dat de meest voorkomende vertaling. Weber kende en gebruikte het begrip 'Mittelklasse' (bijvoorbeeld Weber 1976, 179); hij kon het dus gebruiken indien hij werkelijk naar de middenklasse wilde verwijzen.

Hoe zit het dan met de vertaling? Zowel consistentie als adequaatheid zijn criteria om de kwaliteit te beoordelen. Parsons mist de boot voor beide criteria. Er bestaan argumenten die kunnen leiden tot verschillende keuzes voor een Engels equivalent voor 'bürgerlich' - waarvan ik me inderdaad kan inbeelden dat het niet voor de hand ligt. Maar in ieder geval is het een slechte optie om hetzelfde (en belangrijke) begrip min of meer willekeurig te vertalen door telkens weer andere begrippen. En dat is nu net de fout die Parsons maakt, door op een weinig consistente wijze het begrip 'bürgerlich' te vertalen door 'bourgeois' (18) respectievelijk 'middle-class' (19), en het af en toe zelfs gewoon te negeren. Zo vertaalt Parsons het moeilijke *das Ethos des rationalen bürgerlichen Betriebs und der rationalen Organisation der Arbeit* (GARS, 181) weinig subtiel met 'the ethos of the rational organization of capital and labor' (Parsons, 111). Hij vertaalt overigens tegelijkertijd het begrip 'Mittelstand' met 'middle class' (Parsons, 21, 28).

Kalberg vertaalt 'bürgerlich' systematisch door eenzelfde begrip, met name 'middle-class'. Op het criterium van de consistentie is Kalbergs vertaling dus een vooruitgang. Het heeft ook een nadeel: omdat het begrip 'middle-class' niet volledig de lading dekt van de 'bürgerlich'-vlag, doet deze grote consistentie soms de tekst aan helderheid inboeten. Zo verwijst 'bürgerlich' vaak naar een groep of klasse, die zich volgens Kalberg tot middenklasse laat vertalen. Gezegd leidt deze vertaling tot verwarrende vertaaleffecten. Zo vertaalt Kalberg *das Ethos des rationalen bürgerlichen Betriebs* (GARS, 181) in 'the ethos of a rational, middle-class company' (Kalberg 111). Bij Webers beschrijving kan iedereen zich wat voorstellen; bij de vertaling is dat al heel wat moeilijker. Hetzelfde gebeurt bij enkele passages waar Weber met 'bürgerlich' refereert aan een proces van modernisering, aan een samenleving of een sociaal systeem dat niet langer traditioneel, maar 'burgerlijk' geworden is; 'bürgerlich-kapitalistische Entfaltung' (GARS, 42) en 'der modernen bürgerlichen Gesellschaft'

(GARS, 61). Kalberg is zijn vertaalprincipe ook hier getrouw met 'development of a middle-class capitalism' (20) en 'the modern, middle-class society in general' (35).

Toch koos ook Kalberg hier en daar voor een alternatief, omdat al te duidelijk is dat de vaste vertaling niet zou werken. Zo werden 'wohlhabende bürgerliche Elemente' (GARS, 159) gewoonweg 'wealthy persons' (Kalberg 97) en 'bürgerliche Klasse' (GARS, 176) vertaalde hij met 'class oriented to work and business' (Kalberg 231). Hoewel dit laatste meer een goede omschrijving is dan een vertaling, is het omwille van de complexiteit van de tekst voor hedendaagse lezers een verdedigbare keus.

Baehr en Wells gooien het over een iets andere boeg, door zowel 'bourgeois' als 'middle-class' te gebruiken. Achter deze keuze zit een zeker visie. In de passages over de geest van het kapitalisme (in het eerste deel, en meer bepaald het tweede hoofdstuk), gebruiken ze 'bourgeois' (Baehr & Wells, 3, 14, 15). Verder in het werk, en dan vooral in het hoofdstuk over de religieuze grondslagen van de binnenwereldse ascese, gebruiken ze 'middle-class' (Baehr & Wells, 95, 102, 111, 112, 113, 116, 117, 118). Dit verschil is gebaseerd op de veronderstelling dat Weber in zijn beschrijving van de gesecculariseerde kapitalistische mentaliteit, bijvoorbeeld in de passages over Franklin, vooral de tegenstelling voor ogen had van een brede groep moderne, rationele, ondernemende kapitalisten, tegenover avonturierkapitalisten, aristocraten, en traditionele economische actoren (gildenbroeders,...). Die moderne klasse van de bourgeoisie mag, in de visie van Baehr & Wells, in een vertaling gerust geassocieerd worden met de klasse van de bourgeoisie, die in de sociale wetenschappen rijmt op productiemiddelen, ondernemerschap en modern kapitalisme, en tegengesteld is aan aristocratie en proletariaat. In deze interpretatie doelt Weber op een ander soort klasse wanneer hij het begrip 'bürgerlich' bezigt in het tweede deel van de PE. Daarin beschrijft hij immers de mechanismen die de religieuze denominaties van het puriteins protestantisme een oorzakelijke factor maken van de genese en versterking van een kapitalistische mentaliteit. De passages die in dit deel refereren aan de 'bürgerliche' klasse, handelen eerder over de lagere middenklasse, de 'kleine luyden' waarover Abraham Kuyper het had. Nu is het erg duidelijk dat de PE aan deze groep veel aandacht besteedt. Baehr & Wells kiezen ervoor in dit geval 'bürgerlich' door 'middle-class' te vertalen. Al voldoet deze benadering misschien niet helemaal, ze is zeker superieur aan de vertalingen *at random* van Parsons.

4.2. Psychologische concepten

Een voor de hand liggende toepassing van het 'vertalen naar een doel', is ongetwijfeld Parsons' systematische collectivisering van psychologische begrippen uit de PE (20). De kunstgreep die de vertaler doorvoert, heeft wel iets van een 'ecological fallacy': eigenschappen, disposities, verwachtingen en wensen van individuen, én de factoren die dit bepalen, worden vertaald - correcter zou zijn: hertaald - tot eigenschappen van eenheden op een hoger niveau, vaak op het niveau van de samenleving in zijn geheel. Dat dit laatste beter aansluit bij Parsons' eigen theoretische raamwerk dan de sterk psychologisch gekleurde benadering van de PE, hoeft geen betoog. Maar het sluit nauwelijks aan bij de kern van Webers werk. Doorheen het hele boek van Weber, en

bij uitbreiding doorheen zijn hele vergelijkende godsdienstsociologische werk, spreekt het centrale belang dat hij hecht aan de motor achter menselijk handelen: psychologische motieven of 'Antriebe' (GARS, 86, 120, 124, 125, 127, 128, 143, 1444, 162, 163, 200, 201). Parsons vertaalt dit lukraak met 'sanction' ((86, 125, 128, 200), 'incentive' (120, 163), 'motive' (124, 127, 144, 162, 201), en 'pressure' (143). Baehr en Wells presteren in dit geval beter, door 'Antrieb' meestal te vertalen met 'drive' (69, 86, 87, 94, 104). Nochtans is hun consistentie niet altijd even groot: 'Antrieb' wordt soms ook 'pressure' (86), 'motivation' (83) of 'motive' (103). Ook hier is Kalberg het meest consequent: 'Antrieb' is zonder uitzondering vertaald als 'motivation' (55, 74, 77, 78, 79, 80, 87, 88, 100, 101, 121, 122).

In de PE produceert de pastorale praktijk een aantal prikkels die aanleiding geven tot welbepaalde religieuze percepties en wensen bij de gelovigen. Deze leveren de religieuze grond voor de methodisch georganiseerde levens van puriteinse protestanten, levens gericht op gedisciplineerd werk en kapitaalsaccumulatie. Dus gaat het in de eerste plaats niet om de theologische leer of het handboek ethiek van de religieuze elite, maar om de daarmee samenhangende pastorale praktijk en de (mogelijk onbedoelde en zelfs ongewenste) effecten die ze hebben op de genese van wensen, verwachtingen, disposities en attitudes van de gelovigen. Een begrip waarmee Weber de invloed van een bepaalde pastorale praktijk op een bepaald soort (geïnduceerd) handelen tracht te vatten is onder meer 'Prämie' (GARS, 40, 58, 74, 201). Parsons minimaliseert middels zijn vertaling zo veel als mogelijk dit mechanisme van vorming van wensen en verwachtingen op individueel niveau. Zo vertaalt hij 'Prämie' alweer systematisch met 'sanction' (42, 145, 152, 200). Het effect van deze elementen van de puriteins protestantse theologie en pastorale praktijk, was een verandering van de wensen en verwachtingen van de gelovigen, en daaruit voortvloeiend van hun handelen. Op die wijze haalt Parsons Webers logica onderuit. Immers, de kern van de PE kan gemakkelijk omschreven worden als een analyse van de effecten van een precieze reeks historische veranderingen in de religieuze beleving, en de mechanismen die daarachter schuilgaan. En die religieuze beleving is natuurlijk de beleving van individuele gelovigen.

We bekijken als afsluiter van dit onderdeel enkele begrippen waar de teneur van Parsons' vertaling net die persoonlijke religieuze beleving weg goemt. Zo wordt 'Religiosität' (religiositeit) meestal vertaald als 'religion' (21), terwijl 'religiosity' meer voor de hand zou liggen. Erger nog vergaat het 'Frömmigkeit' (vroomheid) (GARS, 114, 126, 133, 158, 178, 194): elke keer wordt dat anders vertaald (Parsons, 71, 79, 82, 96, 109, 117), en enkel in het laatste geval vertaalt hij het met 'piety'. Opnieuw is Kalberg de vertaler die behoorlijk systematisch 'piety' gebruikt (82, 97, 101, 117).

5. TOTSLOT

Gedurende het grootste deel van de 20ste eeuw, was Parsons' vertaling van de PE de Engelstalige bron om dit werk te leren kennen. De veelvuldige systematische fouten

maken dat deze receptie evenwel via een 'Parsoniaanse' bril gebeurde. Het heeft merkwaardig lang geduurd vooraleer deze gebrekkige vertaling concurrentie kreeg van grondiger en exacter werk. Nu is het zover met twee nieuwe uitgaven die, zo mag wel blijken uit deze bespreking, systematisch beter scoren in de weergave van de oorspronkelijke teneur, inhoud en bedoelingen van de PE.

Deze vaststelling nodigt uit tot optimisme. Er is geen enkele reden om zich neer te leggen bij slechte, zelfs tendentieuze vertalingen van klassiek sociologisch werk. De geschiedenis van de receptie van de PE doet vermoeden dat dit in de toekomst positieve gevolgen zou kunnen hebben voor de theorievorming. Exegese is voor de meeste sociologen immers geen doel op zich; ze moet vooral een basis vormen voor hedendaagse theorievorming. De illustraties uit de vertaling van de PE tonen dat het daarbij van belang is te kunnen beschikken over een degelijke tekst. Aangezien de sociologie ook voor de hedendaagse theorievorming sterk steunt op klassiek werk, kan de beschikbaarheid van een meer precieze vertaling ook gunstige gevolgen hebben voor de theorieconstructie. Wie op de schouders van reuzen wil zitten, weet maar beter welke schouders van welke reus hij werkelijk onder zich heeft.

VOETNOTEN

- (1) Naar deze versie verwijzen we voortaan met 'GARS'.
- (2) Uiteraard botst deze opdracht wel eens met de doelstelling een leesbare tekst af te leveren - een doelstelling die even belangrijk kan zijn. Met name 'hermetische' auteurs - Max Weber, maar ook hedendaagse sociologen als Pierre Bourdieu en Niklas Luhmann - zijn behoorlijk weerbarstig.
- (3) Een exotische illustratie: in Japan werd eens een inventaris gemaakt van de Japanse Weberiana tot 1965: men klokte af op duizend tweehonderd publicaties (geciteerd in Agevall 1999).
- (4) Voor deze bespreking baseren wij ons op de recente herdruk in de reeks *Routledge Classics*. Voortaan verwijzen we naar deze vertaling met 'Parsons'.
- (5) Waarmee niet gezegd is dat andere vertalingen noodzakelijke rwijs beter zijn. Zo zou de beroemde en veel gebruikte compilatie van de hand van Gerth en Mills *From Max Weber* van een erg lage kwaliteit zijn (Hinkle, 1986).
- (6) Parsons wijst in zijn korte voorwoord wel op het verschil. Merkwaardig genoeg meent hij evenwel dat het vooraan plaatsen van de *Vorbemerkung* net moet voorkomen dat lezers verkeerde ideeën zouden krijgen over de verklarende ambitie van de PE. Het feit dat de *Vorbemerkung* een inleiding is op een veel omvattender studie, geeft net aanleiding tot dit misverstand.
- (7) Voortaan refereren we aan deze vertaling met 'Kalberg'.
- (8) Voortaan refereren we aan deze vertaling met 'Gordon & Wells'.
- (9) Overigens stonden deze fouten al in de eerste versie van de PE (Weber 2000, 4). Ondanks grondige uitwerking van de noten, heeft Weber ze schijnbaar niet opgemerkt.
- (10) Zo staat er 'mit' respectievelijk 'd.' in plaats van 'met' respectievelijk 'de', en is een deel van de titel van Troeltsch' *Die Soziallehren der christlichen Kirchen*

und Gruppen vergeten.

Overigens heeft ook Weber het moeilijk om zijn eigen toren van Babel overeind te houden. Zo citeert hij 'The Puritans in Holland, England und Amerika', overigens door Parsons gecorrigeerd, en 'an' in plaats van 'en'.

- (11) Als vertaling van: "Die viel erörterte Übertragung des Ältestenamts auf Christus" (GARS, 139).
- (12) Baehr & Wells maken de fout niet (Baehr & Wells, 92).
- (13) Overigens een merkwaardige tegenstelling met de evolutietheorie van Norbert Elias, die een brede evolutie van *Fremdzwang* naar *Selbstzwang* zag (Elias 1990). Elias bepleit dus dat moderne individuen nu net hun ijzeren kooi met overtuiging kiezen, ze zo sterk internaliseren dat de kooi aan de binnenkant zit. Ideaaltypisch is in het geval van de *Selbstzwang* elk gevoel van dwang van buitenaf vervangen door zelfcontrole.
- (14) Het boek bestond uit twee delen. Deel 1 verscheen in 1678, deel 2 in 1684.
- (15) Het boek werd al in 1684 in het Nederlands vertaald als *Een Christens Reysen* door ene J. Boekholt.
- (16) Zij het dat het vers in het Hebreeuws schijnbaar niet zozeer 'gevangenis' zegt dan wel 'omsingeling door vijanden'. Het gaat ons hier evenwel niet zozeer om de juiste exegese, wel om de Statenvertaling respectievelijk de King James Bible, die voor de geschiedenis van het puriteins protestantisme in de Angelsaksische landen en in Nederland, en dus voor de bijbellezing door puriteinse protestanten, zo belangrijk zijn geweest.
- (17) GARS, 20, 21, 39, 41, 42, 43, 54, 61, 145, 159, 176, 178, 181, 184, 191, 193, 195, 198, 202 en 203.
Overigens komt in de PE ook enkele keren de eigenaam 'Bürgertum' voor (GARS, 183, 194).
- (18) Parsons, 5, 6, 109, 111, 112, 116, 117, 122 en 123.
- (19) Parsons, 21, 22, 36, 88, 97, 239, 119, 120 en 122.
- (20) Een gelijkaardige bespreking van de selectieve receptie van Weber door Parsons op basis van *The structure of social action* gebeurde voorheen (Cohen, Hazelrigg and Pope 1975). Deze toepassing gebeurde op de handelingscategorieën en het concept macht.
- (21) *Religion* in plaats van *religiosity* in Parsons, 62 (tweemaal) en 65 (GARS, 95, 97, 101).

BIBLIOGRAFIE

Versies en vertalingen van de PE

'Baehr & Wells': Weber, M. (2002), *The protestant ethic and the "spirit" of capitalism and other writings*, vertaling: Peter Baehr en Gordon C. Wells. Londen: Penguin.

- 'GARS': Weber, M. (1988 [1920]), "Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus," pp, 17-206 in: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I* Tübingen: J.C.B. Mohr.
- 'Kalberg': Weber, M. (2001), *The protestant ethic and the spirit of capitalism*, vertaling: Stephen Kalberg, Los Angeles: Blackwell.
- 'Parsons': Weber, M. (1992 [1930]), *The protestant ethic and the spirit of capitalism*, vertaling: Talcott Parsons. Londen: Routledge.

Ander geciteerd werk

- Agevall, O. (1999), *A science of unique events. Max Weber's methodology of the cultural sciences*. Uppsala: Uppsala University.
- Baehr, P. (2001), "The 'iron cage' and the 'shell as hard as steel': Parsons, Weber and the *stahlhartes Gehäuse* metaphor in *The Protestant Ethic and the Spirit of capitalism*", *History and Theory*, 40: 153-169.
- Bordewijk, F. (1938), *Karakter*. 's Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar.
- Bourdieu, P. (1971), "Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber", *Archives Européennes de Sociologie*, 12: 3-21.
- Bunyan, J. (1913), *The pilgrim's progress from this world to that which is to come*. Londen: Dent.
- Cohen, J., L.E. Hazelrigg, & W. Pope (1975), "De-Parsonizing Weber: a critique of Parson's interpretation of sociology", *American Sociological Review*, 40: 229-241.
- Coleman, J.S (1990), *Foundations of social theory*. Cambridge: Belknap Press.
- Elias, N. (1990), *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*. Utrecht: Het Spectrum.
- Elster, J. (1994), *Making sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ghosh, P. (1994), "Some problems with Talcott Parsons' version of The Protestant Ethic", *Archives Européennes de Sociologie*, 35: 104-123.
- Hanyu, T. (1993), "Max Webers Quellenbehandlung in der 'Protestantischen Ethik'. Der Begriff 'Calling'", *Zeitschrift für Soziologie*, 22: 65-75.
- Hinkle, G.J. (1986), The Americanization of Max Weber, *Current perspectives in social theory*, 7: 87-104.
- Kalberg, S (1979), "The search for thematic orientations in a fragmented oeuvre: the discussion of Max Weber in recent German sociological literature", *Sociology*, 13: 127-139.
- Kalberg, S (1980), "Max Weber's types of rationality: cornerstones of the analysis of rationalization processes", *American Journal of Sociology*, 85: 1145-1179.
- Kalberg, S (1990), "The rationalization of action in Max Weber's sociology of religion", *Sociological Theory*, 8: 58-84.
- Kalberg, S. (2001), "The 'spirit of capitalism' revisited. On the new translation of Weber's *Protestant Ethic* (1920)", *Max Weber Studies*, 2: 41-58.
- Kent, S.A. (1983), "Weber, Goethe and the Nietzschean allusion: capturing the source of the 'Iron Cage' metaphor", *Sociological Analysis*, 44: 1963-1985.
- Merton, R.K. (1984), "The fallacy of the latest word: the case "Pietism and science"", *American Journal of Sociology*, 89: 1091-1121.

-
- Parsons, T. (1979), "Letter from Talcott Parsons", *Sociological Inquiry*, 51: 35-36.
- Roemer, J. (ed.) (1986), *Analytical Marxism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tiryakan, E.A (1981), "The sociological import of a metaphor: tracking the source of Max Weber's 'Iron Cage'", *Sociological Inquiry*, 51: 27-33.
- Turner, S.P. (1982), "Bunyan's cage and Weber's casing", *Sociological Inquiry*, 52: 84-87.
- Weber, M. (1906), "Kirchen und 'Sekten' in Nordamerika", *Die Christliche Welt: Evangelisches Gemeindeblatt für Gebildete aller Stände*.
- Weber, M. (1988[1920]-a), "Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus", pp. 17-206 in *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I* edited by Max Weber. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (1988[1920]-b), "Die protestantische Sekten und der Geist des Kapitalismus", pp. 207-236 in *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I* edited by Max Weber. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (1988[1922]-a), 'Energetische' Kulturtheorien, in M. Weber (ed.), *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (pp. 400-426). Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (1988[1922]-b), Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik, in M. Weber (ed.), *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (pp. 215-290). Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (1970), *Wetenschap als beroep en roeping*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Weber, M. (1972), *Gezag en bureaucratie*. Rotterdam.
- Weber, M. (1975), *Een keuze uit het werk van Max Weber*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Weber, M. (1976), *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (1987), *Over klassen, standen en partijen*. Kampen: Kok Agora.
- Weber, M. (1990), *De protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme. Gevolgd door De protestantse sekten en de geest van het kapitalisme*. Leuven: Acco.
- Weber, M. (1995), "De 'kapitalistische geest'", pp. 46-52 in *Hoofdstukken uit de sociologie*, edited by J. Goudsblom, B. van Heerikhuizen & J. Heilbron. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Weber, M. (1999), *Politiek als beroep*. Baarn: Agora.
- Weber, M. (2000), *Die protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus. Textausgabe auf der Grundlage der ersten Fassung von 1904/05 mit einem Verzeichnis der wichtigsten Zusätze und Veränderungen aus der zweiten Fassung von 1920*. Weinheim: Beltz Athenäum.
- Zijderveld, A.C. (1973), *De theorie van het symbolisch interactionisme*. Meppel: Boom.

